

RADÓ GYÖRGY

Miskolctól Debrecenig ...és tovább

Felszabadulási emlékek. 1945 óta szinte műfaj a magyar (és sok más) irodalomban, jómagam is írtam már ilyen, hét évvel ezelőtt könyvbe is foglaltam egyet-mást Moszkvától Moszkváig címmel, mert számomra a felszabadulás útja a szovjet fővárosba vezetett, akárcsak további éveim jó néhány utazása. A könyv első fejezete külön is megjelent Debreceni napló címmel a Hajdú-Bibari Naplóban – de maradt még anyag bőven a tarsolyomban. Felbukkan, elbomályosul, majd újra előtűnik ez-amaz... Páfosz nélkül, józan derűvel, olykor életmentő humorérzékkel.

A Miskolc melletti Onga községben jutottunk át a tűzvonalon és indulunk el az immár felszabadult földön – kelet felé – hárman. Dr. K. Gy. tudós vegyész, békepárti illegális kommunista. A felszabadítókat arkangyaloknak mondja, akik tüzes karddal érkeznek megmentésünkre. Vitázom vele. Ők megtámadt hazájukat mentik meg és közben bennünket és más elnyomott népeket is – node arkangyalok? Orosz emberek, akiknek szenvedélyektől hajtott (vagy, ahogyan ők maguk mondják magukról: „széles”) természetét én Dosztojevszkijtől tanultam meg... – dr. L. Gy., neves magyar író fia, magántisztviselő volt, úgy hurcolták el Hitler-Horthy háborújába. És én magam: dr. R. Gy., aki a háború kitöréséig a székesfőváros egyik kerületi előljáráóságán szegénységi bizonyítványok kiállításával építettem a kapitalizmust.

Gesztely-Tiszaluc-Büdszentmihály (ma: Tiszavasvári)-Nyíregyháza-Debrecen: ezt az útvonalamat felvázoltam már könyvemben, csak azt nem írtam meg, hogyan folytattam életemnek, úgy hiszem, egyetlen kereskedelmi tevékenységét.

A tömegszállásról, ahol először helyet kaptam, reggel elindultam körülnézni, hol lehet valamit enni. December elején Debrecenben a nem oda valósinak ez sem volt egyszerű feladat. Hát látom, parasztszékér gördül ki a széles utcára, megrakva szép, nagy tökökkel. Itt is, ott is akad vásárló. Mit csinál vele? – szólítom meg az egyiket. – Itt, a szomszéd utcában már működik a pék – hangzik a felvilágosítás –, csak még nincs elég lisztje; egy pengőért szívesen kisüt egy tököt... Nos, egy pengő a tök, egy a sütés: megéri, hogy két napra is lesz ennivalóm. Lebonyolítom az ígéretes ügyletet és a nagy halom kisütött tökszeletet cipelem fekvőhelyemhez a tömegszállásra. Odaoldalog az egyik lakótárs: – De szép tök, szívesen adnék fél pengőt egy szeletért.

Van tíz szeletem, gyorsan kalkulálok: négyből jóllakom, hatot eladok, az három pengő, vagyis költségeim megtérülésén kívül jóllakásom és egy pen-

gő tiszta haszon. Sőt: szellemi haszon is, hogy megtanulom azt, amit az egyetem nemzetgazdaságtani kollégiumának kacifántos elméleteiből képtelen voltam megérteni, a gazdaságtan alapjait, a kereskedelem lényegét. Hogy a két pengő befektetéssel szerzett hasznom uzoraugyelet volt-e, vagy sem, ennek elbírálását az olvasóra bízom. Egyet bizonyosan tudtam már: hogy kereskedelemre, vagyis olcsóbb vétellel és drágább eladással végrehajtott árucelosztásra minden politikai rendszerben szükség van.

Amikor az általam kezdeményezett tőkárusításból szabályos üzletág lesz, s egy ismerősöm boltot nyit a főútvonalon, engem kér meg –, hiszen már rendszeres fordítói ügyeletet tartok törzscukrászdámban –, hogy szerkeszsek számára táblát, orosz nyelven hirdetve: Itt sült tök kapható. Az ötlet azonban nem válik be: egy szovjet kapitány felháborodva ront be a kis üzlethelyiségbe, és követeli, ne sérteggessék bajtársait azzal, hogy sertéseknek való ételt kínálnak nekik.

Pillanatképek a januári Debrecenből.

Szalai Sándor, a kiváló szociológus, aki utóbb a koncepciók perек során több évre börtönbe került, majd akadémikus és szakmájában világhírű lett, már 1945-ben az ország neves raccsolója volt; ő mondta: „Bavátom, tudod, mi van most Magyaravovszágon? A tolmácsok vémuvalma.” E megálapításához én is adalékot szolgáltatam neki, amikor elmondtam, hogy egy ifjú hölgy, akit a magam akkori csekély nyelvismeretével mindössze három fzen okítottam orosz köszönésre és megköszönésre, már ennyi „tudással” tolmács lett a pályaudvari irányításnál.

Én azonban akkorra már tőkárusból, cukrászdai iratfordítóból és botcsinálta nyelvoktatóból ismét közhivatalnok lettem. Ahogyan akkoriban büszkélkedtem: a szegénységi bizonyítványosztás infernójából a diplomácia paradisosjába avanzsáltam.

Volt azonban a tolmácsok közt egy valaki – magas diplomáciai rangot is viselt –, akinek emléket kell itt állítanom, mert éppen e sorok megírásának esztendejében távozott az élők világából: nagy idők tanúja, akkoriban összekötő kapocs a Szovjetunió és Magyarország között, utóbb irodalmunk lelkes terjesztője, sok magyar írónak igaz, jó barátja. Akkor Grigorjev tanácsos néven ismertük, utóbb sokunk kedves Geiger Bélája volt.

Én már 1940-ben találkoztam vele Budapesten. Úgy történt, hogy minnekutána a harmincas években becsavarogtam Európát Nápolytól Helsinkig és a belga Atlanti-parttól a lengyel Kárpátokig, a második világháború első szakaszában, amikor a nyugati kapuk bezárultak, de végre diplomáciai kapcsolat létesült Magyarország és a Szovjetunió között, nekem az a különös ötletem támadt, hogy az ellenforradalmi Magyarország állampolgára létemre egy szovjet tengeri fürdőbe, valahová a Krimbe menjek nyaralni. Vízumkérés ügyében felkerestem tehát a budapesti szovjet követséget. Fekete hajú, átható tekintetű fiatalember fogadott. Magyarként beszélt magyarul. Végighallgatott, majd óvatosan, mint akinek a legkülönfélebb provokációkra fel kell készülnie, és mégis baráti tanácsként közölte velem, hogy saját érdekemben mondjak le utazási tervemről, mert azonnal a magyar hatóságok feketelistájára kerülnék, ha ilyen útlevélért folyamodom – még jó lesz, ha onnan, a követségről távoztomban nem fényképeznek le rejtekből és nem követik a lépteimet... Aki a baráti tanácsot adta: Béla volt, ugyanaz, akivel évtizedekkel később annyit ültünk együtt Moszkvában és Pesten, szövögetve irodalmi kapcsolataink terveit.

1945-ben Béla, vagyis akkor Grigorjev követségi tanácsos valóban – Szalai Sándor szavával élve – tolmácsi rémuralmat létesíthetett volna Magyarországon, hiszen ő volt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének, Vorosilov marsallnak hivatalos kísérője, szakértője és fordítója. Ő azonban – bár látszólag zordonul hivatalos volt (féltek is tőle sokan) –, nem tagadta meg magyar voltát és veleszületett jószívűségét. Rideg szóval közölte a szovjet hatóságok rendelkezéseit és közben segített, ahol csak lehetett. Mert ismerte jól – saját hányatott sorsából ismerte meg, mint tizenkilences magyar kommunistának fogolycsere útján Moszkvába került fia – az emberek, családtagok, aggódó hozzátartozók szorongásait, gondjait. S most, 1945-re emlékezve, akkori hivatalos, száraz szavainak emlékét elmossa a Jókait (és sok mást) szeretettel és hozzáértéssel fordító, a Gorkij főiskolán irodalmunk orosz fordítóinak utánpótlását képző, magyar írók hosszú sorát a Szovjetunió távoli sarkaiba elkísérő Geiger Béla képe.

Ott volt ő 45-ben már Debrecenben is, de találkozásaink már Pesthez fűződnek.

Mert 1945. április 10-én, hat nappal az ország teljes felszabadulása után a kormány tisztviselőstül, irattárostul együtt egy emlékezetes különvonaton a fővárosba költözött és elfoglalta helyét a munkaügyek mai hivatalának Szabadság téri épületében.

Én is ott folytattam Debrecenben megkezdett hivatali és költői – külügyi bökverseket szerző – működésemet.

A bökversek iránt világeletemben szinte abnormis vonzódást éreztem. Még Debrecenben történt, hogy egy kedves kollégánk, aki Medve névre hallgatott, megkapta az akkoriban erősen dühöngő flekktifuszt, a háborúnak azt a velejáróját, melyet az olyankor mindenfelé elszaporodó ronda állatok terjesztenek. Én eléggé el nem ítéhetően egész Lafontaine-mesét költöttem, amely imígyen kezdődött: „A tetű abban lelte kedvét, hogy megcsípte doktor Medvét...” Ha pedig ma olyan régi kollégával találkozom, akivel Pesten róttuk együtt a külügyi éveket, rendszerint rögtön visszaemlékezik akkori műalkotásaimra, arra, hogy midőn az elnöki osztály svédországi követünk óhajára ívet körözött, hogy, akinél elintézetlen stockholmi irat van, azonnal intézze el, én azt írtam e körözünyre: „Bár van nálam sok holmi, / De egyik sem stockholmi” –, vagy néhány kolléga családnevét így foglaltam rímbe: „A külügyben Bárány, Farkas, Elefánt és Medve, / Az embernek Embert látni alig van már kedve” (látszik: nagyon birizgált és ismétlésekre csábított a „medve-kedve” rím).

Hazaérkezni a rommá lőtt, a nyilas terrorból ocsúdó Pestre: erről is sokan írtak már. Én a legkedvesebbnek Tabi László történetét tartom: hogy a lerongyolt, éhes tömeg miként állja körül mohó kíváncsisággal, mint a világ sorsának döntő élményét – a planétahúzó fehér egeret. (Örültem is, amikor filmen is, Bujtor Istvánnal és Székelyi Józseffel, viszontláttam ezt a jelenetet.) Nyilván a kontraszthatás váltotta ki tetszésemet, hiszen a tragikum akkor válik igazán érzékelhetővé, ha a derű hátteréből mered elénk. Hadd örökítsek meg én is egy derűs anekdotát abból a nehéz időből.

Főhőse Illés Béla, aki maga is nagy anekdotázó volt és hallgatói – sőt, olvasói is – sosem tudták, hol végződik a hitelesség, s kezdődik a képzelet játéka.

Nos, hát, Illés Béla magyar író szovjet őrnagyí mundérban megérkezik az éppen felszabadult Budapestre. Egyenesen a városparancsnokságra indul.

A grúz városparancsnok jó ismerőse, aki tudja róla, hogy ennek az országnak irodalmát gazdagítja. Büszkén fogadja.

– No, Illés elvtárs, gondolok én magukra, írókra. Kérdezem a polgármestert: hol van itt az írószövetség. Hát azt mondja: maguknak, magyaroknak nincs írószövetségük. Hogy lehet az? – háborgok. Ha nincs, hát legyen. Ide azzal a térképpel, ahol ki vannak jelölve az elhagyott épületek. Hozza a polgármester és én mindjárt ki is választottam egyet maguknak, íróknak, a legjobb helyen. A város szívében.

Máris veszi elő és Illés Béla elé teríti Budapest térképét, rábök az írószövetség részére kijelölt házra.

Illés Béla elsápad. Dadogva mondja:

– Ezt ne... ezt inkább nem.

– De hát, mi a baj? Hiszen a legjobb helyen van, a centrumban...

Illés Bélában azonban feltámadnak ifjúkora pesti éveinek emlékei. S nem is a legkellemetlenebbek. Sőt, éppen az a baj, hogy nagyon is kellemesek... Ugyanis a kijelölt épület nem más, mint a Magyar utcai egykori Frida szalon háza. Csókos emlékek helye...

– Mit szólna a közvélemény, ha ezentúl az írók foglalnák el? Pont az írók – próbálja megértetni magát az őrnagy a városparancsnokkal.

Amaz mérges, hogy terve balul ütött ki.

– Hát, ha nem jó az, amit én adtam, válasszon maga – és elébe löki a térképet.

Állítólag ez az oka annak, hogy a Magyar Írók Szövetségének budapesti székháza – ellentétben a moszkvaival, a varsóival, a prágaival és még több mással – meglehetősen kiesik a forgalomból.

Se non e vero, e ben trovato.

Illés Béla előszavával jelent meg 1945 nyarán fordításomban Leonyid Pervomajszkij *Budapesti levél* című gyűjteménye, az első szovjet verseskötet, amely a felszabadult Magyarországon napvilágot látott... Azután következett Majakovszkij. A *Lenin-poémából* készült fordításom (1946 januárjában) már moszkvai kiküldetésemet készítette elő.

Moszkvában Szekfű Gyula követ mellett működtem hármas minőségben: mint kulturális attasé, mint sajtóattasé és mint MTI-tudósító.

Szekfű Gyulának, a történésznek, írónak és diplomatának igen bonyolult pályáját és látszólag –, de csak látszólag! – ellentmondásos egyéniségét nálam erre hivatottabbak hosszú tanulmányai elemzik. Én itt csak egy valamit mondanék el róla: olyasvalamit, ami talán szintén ad egy kis kulcsot –, ha nem is állásfoglalásaihoz, de mindenesetre életéhez.

Első közös moszkvai napunkon ismerkedésre, afféle eligazításra hívta össze a követség egész személyzetét, titkárokat és hivatalsegédekét is beleértve. Több mindenről szó esett, végül pedig kissé zavarban így fejezte be:

– És még valamit. Demokratikus országot képviselünk, tehát felejtjük el a régi magyar urambátyám stílust. Engem szólítsanak egyszerűen követ úrnak, de... – itt kissé elakadt a szava, végül mégis kimondta –, ...de a feleségemnek... neki mondják azt, hogy „kegyelmes asszony”...

...Ismerkedünk Moszkvával, a szovjet hétköznappal. Sok minden, ami ma már Moszkvát járt honfitársainknak, s az ő elbeszéléseikből másoknak is természetesnek, megszokottnak tűnik, nekünk akkor újdonság, különlegesség volt.

Ma már tudjuk, hogy a sok „betűszó”, furcsa rövidítés nem szocialista

különlegesség, hanem világjelenség, nyilván az élet felgyorsulásának következménye. De akkor, mi, magyarok csak olyan régen polgárjogot nyert és szinte családiasan hangzó rövidítéseket használtunk, mint a MÁV, a Beszkárt (szép rímmel arra, hogy „tesz kárt”), a hajózási vállalat neve, a Mefter (mely ugyancsak rímet szolgáltatott arra a tolvajnyelvi szóra, hogy „defter”), a latinnak látszó Ibusz, vagy a becéző Oti és Mabi. (Ha akkor azt halljuk, „Ápisz”, semmiképp sem papírboltra, hanem bikaistenre gondolunk.)

Amikor a szovjet hétköznapiokban a Mosszovjet szó bukkant elénk, rögtön tudtuk, hogy ez nem lehet más, mint Moszkva város tanácsa, a Moszkovszkij Szovjet. De mit kezdjünk azzal, a humorosan hangzó szókurtítással, ami az írópapírok csomagolásán volt látható: *Narkombunprom?*

Rövid fejtörés után megfejtettük. Narodnij Kommisszariat Bumazsnoj Promislennoesztyi. Papíripari népbiztosság. Magyarul: Papipnépbiz. Rövidesen mi is így beszélgettünk: Mi lesz ma ebédre: marsül, serpör, vagy papcsir? (Az olvasó nyilván érti, hogy marhasültről, sertéspörkölről és paprikácsirkéről van szó.)

Zaharovról is meg kell itt emlékezni: amikor megérkezésünk után arra került sor, hogy személyzetet igényeljünk az e célra rendeltetett hivataltól, családosi kollégáim szobalcányokat kértek, akik majd segítenek feleségüknek a háztartásban. Én, legényember lévén, dilemma elé kerültem: ha szemrevaló fehéreket kapok, akkor kiteszem magam mindenféle pletykának –, ha pedig nem szemrevaló, akkor minék? Férfit kértem tehát. Inast? Szolgát? Lakájt? Komornyikot? Hadd legyen ilyen is egyszer életemben, az elnevezés mindegy. Zaharov kiváló férfiú volt, még a régi muzsikok kategóriájából: amikor könyvvásárlásra kísért el és mindketten egy-egy jókora csomagot cipelve tértünk vissza a követségre, nem volt hajlandó mellettem menni, csak háromlépcsnyire mögöttem. Egyszer, amikor gyermekkorom régi álmát sikerült megvalósítanom és megvettem a GLÓBUSZ-t, visszük haza és egyszerre csak csödület zaját hallom magam mögött. Évődő hango-

– No, öreg, hát te cipeled a földkerekséget? – Elbírod-e minden baját, keservét? – Vigyázz, el ne ejtsd, mert akkor végünk! – ...és más hasonlókat mondanak Zaharovnak, ő pedig ügyet sem vetve a kötekedőkre, komoly hivatástudattal lépked nyomomban.

Titkárnőm is volt: ő csiszolta hibátlan oroszágúvá különféle átiratainkat. Reggelenként pontosan kilenckor megjelent hivatalában, követségi épületünk első emeletén és buzgón verte írógépét délutánig. Ha volt mit írnia. Ha nem volt, akkor is követelte a munkát, hát orosz verseket adtam neki másolásra. Egyszer egy nagyobb csomag vers – magyar vonatkozású művek gyűjteménye – került volna másolásra, de hivatalos átirat nem lévén, megnyugtattam, hogy a feladat nem sürgős, elég, ha két nap múlva végez vele. Másnap aztán megtudtam, hogy távozásom után délután is bent maradt a hivatalban és még aznap lemásolta az egészet. Késő estig verte a gépet. Mire volt ez jó? – kérdeztem csodálkozva. – A munkát el kell végezni – volt a válasz.

Egy hét múlva szabadságot kaptam és elhatároztam, hogy megtekintem Leningrádot. De hogyan utaznak a Szovjetunióban? – még nem tudtam. Hol és hogyan kell vasúti jegyet váltani, szállodai szobát foglaltatni?

Megkérem titkárnőmet, hogy ezeket intézze el.

Fél óra múlva közli, hogy nénikéje nagybeteg, haza kell mennie hozzá. Hát menjen – biztatom, az utazás lebonyolítása ráér, hiszen csak napok múlva készülök utazni.

A titkárnő nyomtalanul eltűnik és akkor bukkan elő újra, amikor már – az utazási adminisztrálást magam lebonyolítván – visszaérkeztem Leningrádból Moszkvába.

Ugyanaz a titkárnő, aki késő estig verte az írógépet, holott ráért volna másnap is...

Moszkvai diplomata-időszakom fél esztendeig tartott. Augusztus közepén indultam haza, a repülőgépen együtt minisztériumi főnökömmel, Czinkótszky Jenővel, a kulturális osztály vezetőjével, akire orosz nyelvtudása még az első világháború hadifoglytáborában ragadt rá, s aki most azért érkezett Moszkvába, hogy velem együtt végigjárva az illetékes szovjet vezetőket, nyélbe üsse a kiküldendő magyar ösztöndíjasok ügyét.

Repülőgépünk, mely öt óra alatt teszi meg az utat Moszkvától Budapestig, tankolásra leszáll Lvov repülőterén. Repülőtér? Valamikor tán az lehetett hangárokkal, állomásépülettel, de ekkor, alig egy évvel a háború pusztítása után, üres sík mező, csak az ott álló szuronyos őr jelzi a mező hivatását.

Meggémberedett tagjainkat kinyújtóztatni, kikászálódunk a gépből és néhány lépést teszünk a sík mezőn. Két civil a nyilván katonai objektumnak számító térségben.

A szuronyos őr hozzánk siet és erélyesen közli:

– Itt tilos sétálni. Azonnal szálljanak vissza a gépbe.

Főnököm, az egykori hadifogoly, már sietne is vissza a géphez, én azonban, immár, mint „dörzsölt moszkvai”, nyugodtan az őt elé lépek, s minthogy jólesne még egy kis friss levegőt szívni a lvovi mezőn, úgy, tesz, mintha nem értettem volna jól a szavait.

Azzal a kérdéssel fordulok hozzá, amelyet írásban csak a francia és az orosz szövegek jelölnek. A francia így: „Hein?” – az orosz (magyar átírásban) így: „A?” Ezt mindkét nyelv szabályai szerint jó hangosan kell ejteni, úgyhogy a magyar akár ráförmedésnek is vélné:

– He?

A szuronyos vigyázzba vágja magát, összecsapja bokáját.

– Tovarisz hinyirál!

No, igen, aki kemény „he”-vel reagál a szuronnal nyomatékosított felvilágításra, az csak katonai előljáró lehet. Logikus, ugyebár?

★

Ahogy így átnézem, végigolvasom a most feljegyzett, inkább derűs emlékfoszlányaimat az 1944–46-os időszakból, önkéntelenül a nyugati képes pletykamagazinok jutnak eszembe, a Stern és társai.

Mialatt népek történelmét gyűrja, formálja az idő, találmányok, a technika és technológia újításai alakítják át az életet, dúskáló csoportok és nyomorgó tömegek közt némán, vagy ki-kirobbanva folyik az ellentétek küzdelme, tudós elmék – ma már adatbankokra támaszkodva – keresik, kutatják itt is, ott is a megoldást – azalatt képes magazinok szorgos pletykavadászai és főként indiszkrét fotósai az unatkozó sekélylelkűek szórakozási igényeinek kielégítése végett királyi családok és popsztárok, playboyok és playgirlök hálósobáinak intimitásaira lesnek és ezeket tálalják, mint érdekességeket a magazinok olvasóinak.

Jómagam, ha nem is ilyen mértékben, ha nem is ennyire szélsőséges témakörökben, de mégiscsak pletykálkodva meséltem a fentiekben 1944-46-os emlékeimről.

Valahogy 180 fokra változtattam meg korábbi beszámolóim irányát.

Akkor az „alulnézetből” a „nagy vonalokhoz” igyekeztem eljutni: a részletekből valami egészet felfedezni. Most szétszórt morzsákat – vagy, ha szebben hangzik ez: mozaikköveket – dobáltam szét.

De mégis: nem a képes magazinok szórakoztatási igényével, hanem abban a reményben, hogy ezek a szétszórt mozaikkövek – ha nem állnak is össze egységes képpé – színezni, motiválni fogják az összefüggéseket... És, mit tagadjam? Jölesett papírra vetve felidéztem azoknak a ma már regényes múltként felidézhető időknek néhány halványuló emlékét.

